

УДК 372.881. 111.1
DOI 10.58649/1694-8033-2024-3(119)-386-390

КАЛДЫБАЕВА Ж.Т.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
КАЛДЫБАЕВА Ж.Т.
КНУ имени Ж. Баласагына
KALDYBAEVA ZH.T.
KNU named after J. Balasagyn

ЧЕТ ТИЛИН ОКУТУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF STUDYING A FOREIGN LANGUAGE

Кыскача мүнөздөмө: бул макалада чет тилдерди окутуунун психологиялык өзгөчөлүктөрү каралды. Окутуу процессинде келип чыккан көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору баса белгиленди. Макалада чет тилдерди окутуу методикасынын психологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрү көрсөтүлдү. Окутуу жана тарбиялоо процессинде куракка жараша психикалык процесстердин өзгөчөлүктөрүн эске алуу, натыйжалуу педагогикалык-психологиялык шарттарды түзүү жана алардын чет тилин өздөштүрүүдөгү мааниси талданып, чет тилин окутуунун психологиялык негиздери тууралуу маалымат берилди.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические особенности обучения иностранному языку. Освещены проблемы, возникшие в процессе обучения, и пути их решения. В статье показаны психологические закономерности методов обучения иностранному языку. В зависимости от возраста детально описаны психические процессы, наблюдаемые у учащихся в учебно-воспитательном процессе, созданы эффективные педагогические и психологические условия, их значение в овладении иностранным языком, а также даны сведения о психологических основах обучения иностранному языку.

Abstract: This article examines the psychological features of teaching a foreign language. The problems that arose during the learning process and ways to solve them are highlighted. The article shows the psychological patterns of foreign language teaching methods. Taking into account the characteristics of mental processes depending on age in the educational process, the creation of effective pedagogical and psychological conditions, their importance in mastering a foreign language is analyzed, and information is given about the psychological foundations of teaching a foreign language.

Негизги сөздөр: чет тили; окутуу; тарбиялоо; жеке-психологиялык өзгөчөлүктөр; курактык мезгил; мотивация; көндүм; эске тутум.

Ключевые слова: иностранный язык; обучение; воспитание; индивидуально-психологические особенности; возрастной период; мотивация; навык; память.

Keywords: foreign language; training; education; individual psychological characteristics; age period; motivation; skill; memory.

Азыркы учурда өлкөбүздө адамдардын чет тилдерди үйрөнүүгө болгон кызыгуусун жогорулатуу тенденциясы байкалууда. Батыш өлкөлөрүнө барып иштөө, окуп билим алуу үчүн англис тилин билүү бир далай жеңилдиктерди алып келээрин азыркы жаштар түшүнүп, ал тилди өздөштүрүүнүн бир канча жолун табышууда. Чет тилин окутуунун методикаларын Ведель Г.Е. [2], мугалимдин психологиялык ой жүгүртүүсүнүн калыптануусун Романов К.М. [5], сабак учурунда окуучулардын таанып билүү ишмердигин башкаруу Есипович К.Б. [3], чет тилдерин окутуунун заманбап технологияларын Байматова Р.Т. [1] карап чыгышкан.

Бүгүнкү күндө, жок эле дегенде, бир же бир нече тилдин базалык деңгээлин билбеген ийгиликтүү адамды элестетүү дээрлик мүмкүн эмес. Чет тили акырындык менен факультативдик курстан объективдүү муктаждык менен шартталган негизги предметке өтүүдө. Чет тили мезгилдин реалдуулугуна айланып, билим берүү тармагында же эл аралык бизнес менен

байланышкан чөйрөдө (туризм, инвесторлор) билим берүү тармагында иштебеген калкка жайылтуу үчүн жетиштүү көңүл бурулбай келет.

Чет тилдерди окутуунун методикасы өзүнчө багыт катары каралбайт, ал бир катар башка илимдер менен тыгыз байланышкан (педагогика, философия, физиология, психология, тил илими, ж.б.) жана алардын мыйзам ченемдүүлүктөргө баш ийип келет. Бул макалада чет тилин окутуу методикасында психологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдүн чагылдырылышын көрсөтүүгө аракет кылабыз, Г.Е. Ведель белгилегендей “башка методикада, экинчи тилди окутуу методикасындагыдай талаш-тартыш жана карама-каршылык мынчалык байкалбайт” [2, 4-б.].

Мисал катары Г.Е. Ведель чет тилин окутууда төмөнкү көйгөйлөрдү бөлүп көрсөтөт: биринчи жана экинчи тилдерде ой жүгүртүүнүн механизмдери, алардын пайда болушу жана иштеши, мында котормонун ролу; экинчи тилди өздөштүрүүнүн өсүп бара жаткан деңгээли: билимден жөндөм – билгичтикке – көндүмгө чейин; экинчи тилди өздөштүрүүдө механикалык эс тутумдун жана курактык өзгөчөлүктөрдүн ролу; тамгалык жана образдуу-сөздүк окууга, ошондой эле түшүнүү менен окууга жана андан кийин которууга үйрөтүү; грамматиканын эрежелери жана сүйлөмдөрдүн моделдери боюнча окутуу, сабактарда грамматикалык кубулуштарды ырааттуу карап чыгуу сыяктуу маселелерге көңүл буруу зарыл.

Коомдун өнүгүшүнүн азыркы этабы чет тилдерди үйрөнүү зарылдыгы менен мүнөздөлөт. Жашоо өзү адамды бир же бир нече тилди билүү тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө ыңгайлашууга жардам берген шарттарга койду. Чет тилдерин окутуунун салттуу методикасы окуу жана котормо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган, бирок оозеки сүйлөө көндүмдөрүн өнүктүрүүгө азыраак көңүл бурулганы ачуу чындык. Бул макалада Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институтунда англис тилин окутуунун мисалында чет тилдерди окутууну талдоого аракет кылдык.

Чет тилдерди окутуунун дүйнөдө таанылган негизги методдорунун бири – бул коммуникативдик метод. Коммуникативдик методдун маңызы бир эле мезгилде жандуу, жайбаракат баарлашуу процессинде негизги тилдик көндүмдөрдү (сүйлөө жана жазуу, грамматика, окуу жана угуу) өнүктүрүүдө жатат. Студентти чет тилинде сүйлөшүүгө үйрөтүү – бул мугалимдин негизги милдети. Чет тилинин лексикасы, грамматикалык структуралары, туюнтмалары студентке реалдуу, эмоционалдуу түстүү кырдаалдын контекстинде берилет, ал изилденип жаткан материалды тез жана бекем жаттоого өбөлгө түзөт.

Коммуникативдик метод окутуучу менен студенттин ортосундагы психологиялык тоскоолдукту бузууну камсыздайт. Студенттер өздөрү менен мугалимдин ортосундагы “аралыкты” сезбей, кызыктуу, жандуу жана жагымдуу болгондо – алар үчүн чет тилде сүйлөшүү оңой болот. Мындан сырткары окутуудагы көптөгөн оюн элементтери сабактарга жанданууну алып келет, студенттердин оң эмоционалдык мамилесин сактап, алардын мотивациясын күчөтөт. “Жуптарда”, “үчтүктө” иштөө, студенттерди кызыктырган темалар боюнча дискуссияларга катышуу – мунун баары мугалимге студенттердин жеке өзгөчөлүктөрүн эске алууга, сабактарды чыгармачыл жана кызыктуу кылууга мүмкүндүк жаратып, ошол эле учурда мугалимге студенттер үчүн окуу процессин толук көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгүн берет.

Бирок, жогоруда айтылган көйгөйлөрдүн арасында психология жана физиология менен бирге же психологиялык жана физиологиялык мыйзам ченемдүүлүктөргө таянуу менен гана чече ала турган көптөгөн көйгөйлөр бар. Экинчи тилди өздөштүрүүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрү жөнүндө маселени изилдеп жатып, бир жагынан, психологиялык мыйзам ченемдүүлүктү жана экинчи жагынан, чет тилди үйрөнүүдө психологиялык эмес, коомдук талаптарды жана милдеттерди эске алуу абдан маанилүү.

Чет тилин окутууга болгон мамиленин айырмасын эске алып, коомубуздун өнүгүшүнүн азыркы этабында өзгөчө актуалдуулукка ээ болгон чет тилин окутуу процессинин негизги маанилерин белгилеп кетүү керек.

Бул, биринчиден, “чет тилин окугандар, анын тыбыштык, морфологиялык жана синтаксистик түзүлүшүнүн үлгүлөрүн байкашат. Мындай байкоо алар өз эне тили жөнүндө билген билимдердин негизинде да жүргүзүлөт” [2, 37-б.], ошондой эле кеңейип бараткан байланыштардын фонунда ишке ашат. Бул көрүнүштүн маани-маңызы маданият таануу багытын камтыйт, окутуу процессинде “маданияттардын диалогун” камсыз кылат, ал “илимий-техникалык прогресс үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат, элдердин ортосундагы өз ара түшүнүшүүнүн өнүгүшүнө ар бир адамдын салымын көбөйтүүгө көмөктөшөт” [6, 27-б.].

Чет тилдерин окутуунун тарбиялык мааниси чоң ролду ойнойт, ал мугалим тарабынан тандалып алынган окуу материалы түздөн-түз өз алдынча тарбиялайт. Бирок, чет тилин өздөштүрүү бул тилде ой жүгүртүүнү үйрөнүү экени дегенди билдирет. Мына ошондуктан чет тилини өздөштүрүүдө психологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдү эске алуу, алардын алкагында иш алып баруу иштин натыйжалуулугун алда канча жогорулатат.

Белгилүү болгондой, 19-кылымда психология чет тилин окутуу методикасына көптөгөн жаңылыктарды киргизген. Мисал катары Вильгельм Вундтун сүйлөө жана сезүү психологиясына болгон көз карашын айтсак болот. Кийинчерээк психологияда кеңири теориялык материал топтолуп, чет тилин окутууда жана өздөштүрүүдө, ошондой эле ар кандай предметти изилдөөдө мыйзам ченемдүүлүктөр аныкталган. Мисал катары Г.Е. Ведель белгилеген мыйзам ченемдүүлүктөрдү келтирели: аң-сезимдин жана ишмердүүлүктүн биримдик теориясы; акыл-эс процесстеринин этап-этабы менен калыптануу теориясы; орнотуу теориясы; окутуунун ачык жана жашыруун жолунун концепциясы; окуу процессиндеги окуучулардын толкундануу абалынын интенсивдүүлүгүнүн даражасы теориясы; ички сүйлөө жана жашыруун артикуляция түшүнүгү, оозеки жана образдуу ой жүгүртүүнүн негизги механизми; психикалык процесстердин нейродинамикасын башкаруучу жашыруун вербализация теориясы ж.б. [2].

Экинчи тилдин фонетикасын өздөштүрүү процессинде аң-сезимдин жана иштин биримдигинин теориялык принциби кантип ишке ашырылып жатканын токтолуп өтөлүк.

Биз адамдын сүйлөө аппараты тарабынан түзүлгөн тилдин тыбыштарын кабылдайбыз жана бул тилдин системасында предметтердин жана чыныгы реалдуулуктун кубулуштарынын сигналы болуп саналат. Адамдын аң-сезиминдеги үндөрдүн чагылышынын аркасында биз кабылданган үндөр аркылуу сөздөрдүн маанисин айырмалай алабыз. В.А. Артемовдун “эксперименталдык фонетика” эмгегинде респонденттер эч качан үйрөнбөгөн чет тилдеги тыбыштарды кабыл алуу жана андан кийин бул тыбыштарды кайра чагылдыруу боюнча жүргүзүлгөн тажрыйба сүрөттөлөт [5].

Биринчи жолу экспериментатор экрандын артында болсо, экинчи жолу окуучулар угуу-көрүү симуляциясы аркылуу үндөрдү чыгарышты б.а. экспериментатордун жүзүн көрүштү. Үчүнчү жолу, үндөр алардын аналитикалык түшүндүрмөсүнүн жана токтоосуз таасиринин негизинде кабыл алынып, ойнотулду. Үчүнчү иштин натыйжалары биринчи жана экинчи иштин жоопторунан ашып түштү.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөр үндөрдүн өзүнчөлүгү алардын акустикалык мамилелеринде турган кабылдоо окуучулардын артикуляциялык түзүлүштөрүнө жана ошого жараша мугалимдин аларды туура айтуусунун таасирлерине, б.а. “кыймыл таасирлеринин уккан үндөрдүн угуучулук жана көрүү таасирлеринин айрым тыбыштардын артикуляция органдарынын схемалык сүрөттөлгөн абалдарынын айкалышына жараша болорун аныктоого мүмкүндүк берет” [2, 60-б.]. Ошентип, аң-сезимдүү салыштыруу аркылуу эне тилинин тыбыштык курамына жараша абдан мүнөздүү болгон чет тилинин фонемаларын кабыл алууда жана айтууда окуучулардын каталарын жоюуга мүмкүндүк берген динамикалык стереотиптерди иштеп чыгуу мүмкүн.

Демек, окуу процесси мугалим менен окуучулардын өз ара аракеттенүү процесси болуп саналат, анткени окутуу өзүнүн психологиялык табияты боюнча мугалим менен окуучулардын биргелешкен иш-аракеттеринин процесси болуп саналат. Бул учурда мугалимдин милдети окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерин башкаруу болуп саналат: “дал ушул окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттери окутуу процессинде ишке ашырылат, мугалим тарабынан башкаруу предмети катары иштейт” [3, 23-б.]. Окуу процессинде сөз, баарынан мурда, адамдар жана коом менен болгон мамилени өнүктүрүүгө жана адам топтогон бардык нерсени өздөштүрүүгө багытталган предметтик иш-аракеттерди камтыган окуу-таанып-билүү иш-аракеттери жөнүндө болуп жатат.

Окуу-таанып-билүү иш-аракеттерин активдештирүүгө, биринчи кезекте, окуучулардын таанып-билүүчүлүк кызыкчылыктары өбөлгө түзөт, аларды “инсандын өзүнүн турмуштук маанисин аң-сезими жана анын эмоционалдык жагымдуулугу менен шартталган объектке болгон мамилеси” деп аныктоого болот [3, 47-б.]. Буга ылайык, окуучуну изилденип жаткан нерсенин маңызын өздөштүрүүгө үндөө маанилүү. Жогоруда айтылгандардын бардыгын жалпылоо мугалимдин кесиптик ой жүгүртүүсүнүн структурасында алдыңкы орунду психологиялык ой жүгүртүү ээлейт деген жыйынтыкка алып келет, анткени окуу процессинин мазмуну “ар дайым инсанга багытталган бойдон калат, анын өнүгүшүнүн жана социалдык түзүлүшүнүн психологиялык мыйзамдарын жана механизмдерин чагылдырат” [5].

Мына ушуга ылайык Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институтунун иш тажрыйбасы, студенттердин ишмердүүлүгүнө көп жылдык байкоо жүргүзүү алардын чет тилдерди үйрөнүүсүндө көптөгөн проблемалардын бар экендигин тастыктоого мүмкүндүк берди. Биринчи кезекте, биринчи курстун студенттеринде пайда болгон кыйынчылыктарды белгилей кетүү керек. ЖОЖдо окуунун биринчи жылы, социалдык кырдаалдын өзгөрүшү, бойго жетүү, студенттик жашоого ыңгайлашуу зарылдыгы – бул жаштарда психологиялык дискомфортту пайда кылган көйгөйлөрдүн толук эмес тизмеси. Бул көйгөйлөр, айрыкча, зарыл болгон мектеп базасы жок болгон учурда, чет тилдерди окутуунун татаалдыгын кошууга болот.

Ошондой эле, кесиптик тандоону жаштар ар дайым эле аң-сезимдүү жасай бербейт, бул көбүнчө ата-энелердин, улуу достордун, мугалимдердин сунушу боюнча болот. Ошондуктан, тилде иштөөнүн көп убакытты талап кылган процесси, өз алдынчалуулуктун жана өзүн-өзү уюштуруунун жоктугу окуу процессине жана анын натыйжаларына нааразычылыкты жаратат

Ошентип, мугалимдин алдында көйгөй келип чыгат, аны көбүнчө кесиптик милдеттеринин чөйрөсүнө кирбеген факторлорду эске алуу менен чечүү керек. Бирок, биринчи кезекте, студенттерди кызыктыруу менен, тилди кызыктуу процесске айландыруу керек, анын жүрүшүндө студенттер, албетте, тил тоскоолдуктары, ката кетирүүдөн коркуу, түшүнбөй калуу же шылдыңдоо сыяктуу кыйынчылыктарды жеңүүгө туура келет. Аларды жеңүүгө мугалим тарабынан класста түзүлгөн достук атмосфера, өз ара колдоо жана түшүнүү атмосферасы жардам берет. Бул жагынан алганда, абдан натыйжалуу, биздин пикирибиз боюнча, долбоордук иш болуп саналат, жалпы тапшырма боюнча топтор менен иштөө, акыркы жыйынтыгы ар бири өз-өзүнчө жана баары чогуу көз каранды болушат. Темаларды тандоо окуу планына ылайык гана эмес, студенттердин кызыкчылыктарын эске алуу менен жүргүзүлүшү керек. Ошондой эле алардын аныктыгы жана актуалдуулугу маанилүү.

Дагы бир маанилүү фактор – бул класстарда заманбап техникалык каражаттарды колдонуу, анын жардамы менен сабактарды диверсификациялоого жана билим деңгээлине карабастан бардык студенттерди ишке тартууга болот. Окуу китебине байланган сабактар актуалдуу эмес. Учурдагы студенттер ар кандай гаджеттер менен иштөөгө даяр, маалымат издөө үчүн интернетти колдонушат, анда алар абдан жакшы багыт алышат, тест тапшырууну же көнүгүүлөрдү онлайн режиминде жасоону, тилдеги видеолорду жана тасмаларды көрүүнү артык көрүшөт. Студенттерге өз фантазиясын жана чыгармачылыгын көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берүү үчүн, мисалы, сабак учурунда белгилүү бир тема боюнча тилде ролик тартуу, аны карап чыгуу, талкуулоо, каталарды табуу жана үн роликтин өз варианттарын сунуштоо тапшырмасы берилиши мүмкүн.

Бир кыйла натыйжалуу жана тил клубдарынын ишине студенттердин катышуусу болуп саналат. Бирок бул жерде клубдун мүчөлөрү ар кандай тил деңгээлиндеги студенттер экенин эске алуу керек, бул адегенде баарлашууда кыйынчылыктарга алып келет. Буга байланыштуу клубдардын алгачкы отурумдарын ар кайсы күндөрү, тил деңгээли бирдей болгон студенттерди топтошуп өткөрсө болот. Андан кийин бара-бара топторду аралаштырып, тилдин деңгээли төмөн студенттердин саны басымдуулук кылаарына басым жасаса болот. Кичинекей болсо дагы, бардык топторду бириктирүү үчүн убакыт талап кылынат, бирок студенттер тилдик жактан эркин болушат жана бирдей шартта оңой сүйлөшө алышат.

Чет тилин окутуунун жана үйрөнүүнүн көптөгөн ыкмалары жана методикалары бар экенин жогоруда баса белгиледик, бирок эң натыйжалуусу – бул тилди толук чөмүлүү, бул чет тилдүү чөйрөдө болбостон мүмкүн эмес. Студенттер үйрөнүп жаткан тилдин өлкөсүндө бир аз убакыт өткөрүшү керек. Бул кыска мөөнөттүү практика / курстар же жайкы мектептер же семестрдик стипендиялар болушу мүмкүн. Студенттерге тил практикасы үчүн башка өлкөгө баруу мүмкүнчүлүгүн берүү үчүн чет өлкөлүк ЖОЖдор менен байланыш түзүү, студенттер менен окутуучулардын алмашуусун караган кызматташтык жөнүндө келишимдерди түзүү, ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференцияларды уюштуруу жана биргелешкен долбоорлорду иштеп чыгуу зарыл. Жогоруда айтылгандардын бардыгын жыйынтыктап жатып, чет тилин жана башка предметтерди үйрөнүүдөгү ийгилик окуучунун өзүнөн көз каранды экендигин баса белгилөө керек. Мындай учурда мугалим жол көрсөтүүчү, багыт берүүчү жана шыктандыруучу рольду аткарышы керек.

Колдонулган адабияттар

1. Байматова Р.Т. Разговорно-коммуникативный подход в обучении иностранному языку студентов-юристов // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына, 2022, № 1(93), с. 14-16.
2. Ведель Г.Е. Из истории методов преподавания иностранных языков. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1979, 56 с.
3. Есипович К.Б. Управление познавательной деятельностью учащихся при изучении иностранных языков в средней школе. – Москва: Просвещение, 1988, 190 с.
4. Мусханова И.В. О некоторых особенностях коммуникативной культуры чеченцев // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, 2014, № 1, с. 291-295.
5. Романов К.М. Формирование психологического мышления учителя. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 1994, 108 с.
6. Садыкова Н.А. Forming of language competence through computer-assisted learning // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына, 2019, № 4 (100), с.77-83.
7. Фурманова В.П. Межкультурная коммуникация и лингвокультуроведение в теории и практике обучения иностранным языкам. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 1993, 124 с.